

УДК 340.1

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Парагайло Віталій Олександрович,
аспірант кафедри поліцейського права
(Національна академія внутрішніх
справ, м. Київ, Україна)

У статті проаналізовано проблеми класифікації культурних цінностей у юридичній науці. Актуальність теми зумовлена тим, що сьогодні не вироблено єдиної позиції щодо розподілу культурних цінностей на окремі види. Наголошено, що система класифікації культурно-історичних цінностей у кожній країні потребує врахування всіх історичних аспектів становлення держави, пріоритетів культури, національних традицій і звичаїв, котрі встановлюють критерії для проведення класифікацій. Зроблено поділ культурних цінностей за критерієм їх значимості: цінності світового, національного та місцевого значення. З'ясовано, що матеріальними культурними цінностями є ті, що мають певну об'єктивовану форму вираження та підпадають під ознаки, які є визначальними для зарахування того чи іншого матеріального об'єкта до культурних цінностей. Зроблено висновок, що поділ на види всіх об'єктів, що належать до категорії «культурні цінності», має важливе практичне значення для правильного застосування правового режиму їх обігу. Культурні цінності поділяються на такі основні види: 1) залежно від єдності з навколишнім середовищем: рухомі та нерухомі; 2) залежно від економічного критерію: матеріальні та нематеріальні (духовні); 3) за ступенем значущості: цінності світового, національного та місцевого значення; 4) залежно від оборотоздатності: ті, що перебувають у вільному обороті; обмежені в цивільному обороті; ті, що виключені з обороту. Відсутність чіткого розподілу культурних цінностей на певні види в чинному законодавстві дає підстави стверджувати, що сьогодні не існує їх вичерпного переліку, що, у свою чергу, дає можливість доповнювати цей перелік з урахуванням розвитку культури й суспільства.

Ключові слова: класифікація, поділ, культурні цінності, рухомі та нерухомі об'єкти, матеріальні та духовні культурні цінності.

ISSUES OF CLASSIFICATION OF CULTURAL VALUES IN MODERN LEGAL DOCTRINE

Parahailo Vitalii Oleksandrovych,
Postgraduate Student
at the Department of Police Law
(National Academy of Internal Affairs
of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the problems of classification of cultural values in legal science. The urgency of this topic is due to the fact that today no single position has been developed regarding the distribution of cultural values to certain species. It was emphasized that the system of classification of cultural-historical values in each country requires consideration of all historical aspects of state formation, cultural priorities, national traditions and customs, which establish criteria for conducting classifications. The division of cultural

values according to the criterion of their significance is made: values of world, national and local significance. It is revealed that material cultural values are those that have a certain objective form of expression and fall under the attributes that are decisive for the attribution of this or that material object to cultural values. It is concluded that the division into types of all objects belonging to the category "cultural values" is of great practical importance for the correct application of the legal regime of their circulation. Cultural values are divided into the following main types: 1) depending on the unity with the environment: mobile and immovable; 2) depending on the economic criterion: tangible and intangible (spiritual); 3) in terms of significance: the values of world, national and local significance; 4) Depending on turnover: those who are in free circulation; limited in civilian turnover; those that are excluded from the turnover. The lack of a clear division of cultural property into certain types in the current legislation gives grounds to assert that there is currently no exhaustive list of them, which in turn enables to supplement this list, taking into account the development of culture and society.

Key words: classification, division, cultural values, movable and immovable objects, material and spiritual cultural values.

Процес збереження пам'яток культури в державі, а також усі можливі процедури з їх обліку, перевезення, ввезення, вивезення, тимчасового вивезення та повернення, правове регулювання як у межах національного, так і міжнародного законодавства є одним зі складників проблем національної безпеки кожної країни.

Для вдосконалення процедури збереження культурних цінностей в Україні важливою проблемою є зарахування тих чи інших об'єктів до вказаної категорії. Реалізувати цей процес допоможе правильна й чітка класифікація всіх наявних культурних цінностей.

Питання класифікації культурних цінностей на різні види, виокремлення різноманітних критеріїв для їх поділу підіймають у своїх наукових доробках не лише вчені-юристи (В. Зверховська, С. Кот, О. Сергеев), а й економісти (В. Дерій, О. Герасименко, О. Коваленко). Водночас можна констатувати відсутність єдиних підходів до досліджуваної нами проблеми як у чинному законодавстві, так і серед науковців.

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем розподілу культурних цінностей.

Поділ культурних цінностей здійснюється на підставі обраного критерію, залежно від якого вони можуть бути поділені на різні види. У науці розроблені різноманітні класифікації культурних цінностей. У дослідженні ми розглянемо лише окремі з них.

Під класифікацією прийнято розуміти багатоступеневий, розгалужений поділ логічного обсягу поняття; система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [1, с. 544].

Значення будь-якої класифікації передусім полягає в тому, що вона дає можливість визначити місце тієї чи іншої культурної цінності в загальній їх системі, допомагає встановити належність до того чи іншого виду культурних цінностей, а також дає змогу правильно встановити необхідний правовий режим їх обігу. Окрім того, значення наукової класифікації полягає в тому, що вона передбачає вивчення загальних закономірностей об'єктів, дослідження їх природи.

Основною метою класифікації культурних цінностей є підвищення оперативності роботи з такими об'єктами під час їх увезення, вивезення чи тимчасового вивезення.

Як зазначають дослідники, система класифікації культурно-історичних цінностей у кожній країні потребує врахування всіх історичних аспектів становлення держави, пріоритетів культури, національних традицій і звичаїв, котрі встановлюють критерії для проведення класифікацій [2, с. 20].

Питання поділу культурних цінностей залежно від обраних за основу критеріїв привертає увагу багатьох науковців і становить предмет дослідження не однієї галузі науки. Так, зокрема, О. Коваленко в кандидатській дисертації наводить класифікацію культурних цінностей за такими основними критеріями: 1) формою власності; 2) за обмеженням щодо ввезення; 3) за сферою регламентації; 4) за видами мистецтва; 5) за засобами створення; 6) за кількістю вимірів; 7) за митною вартістю; 8) зоологічні колекції; рідкісні колекції флори й фауни; предмети, що пов'язані з історичними подіями; фрагменти пам'ятників; рідкісні монети; старовинні книги й інші видання; художні твори живопису, графіки тощо [3, с. 22].

Аналізуючи класифікації культурних цінностей з погляду бухгалтерського обліку, О. Герасименко пропонує ділити їх за такими критеріями: за складом; за органом управління; за місцем розташування (знаходження); за унікальністю; за терміном експлуатації; за порядком відображення в системі балансових рахунків бухгалтерського обліку [4, с. 8].

З огляду на той факт, що вказані вище дослідники є фахівцями не в юридичній сфері, на нашу думку, запропоновані ними класифікації культурних цінностей можуть мати допоміжний характер у разі більш глибокого аналізу цієї проблеми.

Ми пропонуємо поділяти культурні цінності на такі основні види.

Відповідно до першого поділу, культурні цінності можна поділити на рухомі та нерухомі. Варто зазначити, що саме за таким критерієм вони поділяються в окремих міжнародних правових актах. Зазначена класифікація для нас має велике значення, оскільки говорити про ввезення, вивезення чи переміщення можливо лише в разі рухомих культурних цінностей. Разом із тим, як слушно зазначив С. Кот, до таких об'єктів можуть належати також відокремлені та переміщені фрагменти нерухомих пам'яток або належні до визначних пам'ятних місць, ансамблів або комплексів їх частини, які в силу обставин пройшли процес трансформації від статусу нерухомого об'єкта до рухомого [5, с. 18].

Нерухомими культурними цінностями є ті, що відображають єдність із навколишнім середовищем. Розподіл речей на рухомі й нерухомі відомий ще римському приватному праву, оснований передусім на природних властивостях об'єкта. Нерухомі речі завжди знаходяться в одному й тому самому місці, володіють індивідуальними ознаками та є незамінними. Традиційно до нерухомості зараховують землю, а також безпосередньо пов'язані з нею, невідокремлені від неї будівлі, споруди тощо [6, с. 33].

Нерухомими культурними цінностями можна вважати об'єкти, переміщення яких є неможливим без їх знецінення й втрати їх археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього значення [7, с. 193].

Рухомими вважаються речі, які можуть переміщуватися в просторі. Відповідно, до рухомих культурних цінностей належать такі, що можна вільно перемістити й тим самим не пошкодити їх зовнішнього вигляду та призначення.

Найбільш вичерпний і повний перелік рухомих культурних цінностей, на нашу думку, містять Рекомендації щодо охорони рухомих культурних цінностей, прийнятих Організацією об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) 28.11.1978, відповідно до яких під «рухомими культурними цінностями» розуміються всі рухомі цінності, які є виявом або свідченням творчості людини чи еволюції природи та які мають археологічну, історичну, художню, наукову чи технічну цінність, зокрема такі категорії предметів [8]:

- i) знахідки внаслідок наземних і підводних археологічних досліджень і розкопок;
- ii) предмети старовини, як-от: знаряддя, гончарні вироби, написи, монети, печатки, коштовності, зброя і предмети з поховань, зокрема мумії;

iii) елементи історичних пам'яток, що зазнали роздроблення;

iv) антропологічні та етнологічні матеріали;

v) історичні цінності, в т. ч. пов'язані з історією природничих наук і техніки, воєнною та суспільною історією, а також із життям народів і національних керівників, мислителів, учених і діячів мистецтва та важливими національними подіями;

vi) художні цінності, як-от:

– твори живопису й малюнки повністю ручної роботи на будь-якій основі та з будь-яких матеріалів (за винятком креслень і промислових виробів, прикрашених уручну);

– оригінальні естампи, афіші та фотографії як види оригінальної творчості;

– оригінальні художні підбірки й монтаж з будь-яких матеріалів;

– скульптурні твори з будь-яких матеріалів;

– твори ужиткового мистецтва з таких матеріалів, як скло, кераміка, метал, дерево тощо;

vii) манускрипти й інкунабули, кодекси, книги, документи чи видання, що становлять особливий інтерес;

viii) предмети, що становлять інтерес з погляду нумізматики (медалі та монети) або філателії;

ix) архівні документи, в т. ч. записи текстів, мапи та інші картографічні матеріали, фотографії, кінофільми, звукозаписи та документи, що читаються машинами;

x) меблі, гобелени, килими, костюми й музичні інструменти;

xi) зоологічні, ботанічні та геологічні зразки.

Наступною класифікацією є поділ культурних цінностей залежно від економічного критерію на матеріальні та нематеріальні (духовні).

Матеріальними культурними цінностями є ті, що мають певну об'єктивовану форму вираження й підпадають під ознаки, які є визначальними для зарахування того чи іншого матеріального об'єкта до культурних цінностей.

З нематеріальними (духовними) культурними цінностями ситуація більш складна, оскільки частина науковців заперечує сам факт їх існування. Ситуація кардинально змінилася у 2003 році з прийняттям Конвенції про захист нематеріальної культурної спадщини, що стала консолідованим документом у справі захисту культурних цінностей у різних їх проявах [9].

Відповідно до вказаної Конвенції (Україна приєдналася до неї у 2008 році), нематеріальною культурною спадщиною є звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їхньої взаємодії з природою та їхньої історії й формує в них почуття самобутності й наступності, сприяючи так повазі до культурного різноманіття й творчості людини. Для цілей цієї Конвенції до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з чинними міжнародними договорами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також сталого розвитку.

Варто вказати, що до нематеріальних культурних цінностей України, що визнані ЮНЕСКО, належать Петриківський розпис, козацькі пісні Дніпропетровщини; у національному переліку знаходяться Косовська мальована кераміка, Кроловецьке переборне ткацтво, пісенна традиція села Лука Києво-Святошинського району Київської області [10].

На підставі такого критерію, як ступінь значущості, культурні цінності поділяють на цінності світового, національного та місцевого значення.

Культурні цінності світового значення мають універсальний характер і свідчать про становлення й розвиток людського суспільства. Їх правовий режим установлений Конвенцією про охорону всесвітньої та природної спадщини 1972 року, якою передбачалося заснування при ЮНЕСКО Міжурядового комітету з охорони визначної культурної і природної спадщини загального значення, що отримав назву «Комітет всесвітньої спадщини». До його відання належали питання складання, поновлення й публікації списків цінностей культурної та природної спадщини (під назвою «Список всесвітньої спадщини») [11]. Відповідно, усі об'єкти, що внесені до вказаного списку (станом на 2017 рік таких об'єктів було 1073, з них – 7 в Україні [12]), можна вважати культурними цінностями світового значення.

До культурних цінностей національного значення можна зарахувати такі, які мають незамінне значення для пізнання історії та культури народів, що населяють ту чи іншу країну, й занесені до Державного реєстру національного культурного надбання. Зазначений реєстр запроваджується відповідно до Основ законодавства України про культуру з метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу й визначають його вклад у всесвітню культурну спадщину [13].

Культурними цінностями ж місцевого значення є ті об'єкти, які мають важливе історичне, наукове, художнє чи інше культурне значення для обмеженого регіону або народності, яка його населяє [7]. Об'єкти, що підпадають під зазначений вид, повинні відповідати таким критеріям: вплинули на розвиток культури, архітектури, містобудування, мистецтва певного населеного пункту чи регіону; пов'язані з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей певного населеного пункту чи регіону; є творами відомих містобудівників, архітекторів або інших митців; є культурною спадщиною національної меншини чи регіональної етнічної групи [14].

Залежно від оборотоздатності, культурні цінності можуть бути поділені на такі три категорії:

1) ті, що перебувають у вільному обороті.

До вільних у цивільному обороті культурних цінностей зараховують такі, оборот яких жодним чином не контролюється державою, а лише самими його учасниками. Особи самостійно вводять в оборот культурні цінності та створюють навколо них певний «антураж» шляхом випуску відповідних оціночних каталогів, журналів тощо;

2) обмежені в цивільному обороті (обмежено оборотоздатні культурні цінності).

До обмежених у цивільному обороті зараховують цінності, що внесені до Державного реєстру національного культурного надбання, оборот яких чітко регулюється державою;

3) ті, що виключені з обороту.

Виключеними із цивільного обороту є культурні цінності, що перебувають у запасниках і не виставляються до загального огляду в музеях [15].

Отже, дослідження класифікації культурних цінностей є необхідним для пізнання всієї широти застосування цього поняття й установлення співвідношення між різними їх видами в кожному окремому випадку. Культурні цінності поділяються на такі основні види: 1) залежно від єдності з навколишнім середовищем: рухомі та нерухомі; 2) залежно від економічного критерію: матеріальні та нематеріальні (духовні); 3) за ступенем значущості: цінності світового, національного та місцевого значення; 4) залежно від оборотоздатності: ті, що перебувають у вільному обороті; обмежені в цивільному обороті (обмежено оборотоздатні культурні цінності); ті, що виключені з обороту.

Відсутність чіткого розподілу культурних цінностей на певні види в чинному законодавстві дає підстави стверджувати, що сьогодні не існує їх вичерпного переліку, що, у свою чергу, дає можливість доповнювати цей перелік з урахуванням розвитку культури та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Дерій В.А. Класифікація культурно-історичних цінностей та їх облік і аналіз на ринку антикваріату. *Економічний аналіз*: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О.В. Ярощук (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2017. Том 27. № 3. С. 19–25.
3. Коваленко О.В. Облік та контроль культурних цінностей в Україні: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.09. Київ, 2015. 302 с.
4. Герасименко О.М. Дослідження сутності активів спадщини як категорії термінологічного апарату бухгалтерського обліку. *Технологический аудит и резервы производства*. 2016. № 6 (4). С. 4–9.
5. Кот С.І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури. *Праці Центру пам'яткознавства*: зб. наук. праць. 2011. Вип. № 20. С. 10–26.
6. Сергеев А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1990. 190 с.
7. Зверховська В.Ф. Види культурних цінностей за цивільним законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 16. С. 191–196.
8. Рекомендації щодо охорони рухомих культурних цінностей: Міжнародний документ ЮНЕСКО від 28.11.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_727.
9. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини: Міжнародний документ ЮНЕСКО від 17.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.
10. Офіційний сайт ЮНЕСКО. URL: <https://en.unesco.org/>.
11. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: Міжнародний документ ЮНЕСКО від 16.11.1972. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_089.
12. Світова спадщина ЮНЕСКО. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%AE%D0%9D%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E.
13. Про затвердження Положення про Державний реєстр національного культурного надбання: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>.
14. Рибчинський О. Аналіз програм збереження культурної спадщини України. Проект «CHOICE: культурна спадщина і сучасність». URL: <http://www.kultura.org.ua/wp-content/uploads/Heritage.pdf>.
15. Ліщинська В.О. Культурні цінності в цивільному обороті України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 111–113.